

НУРИДДИНОВ Хожнакбар,
Ўзбекистон халқаро ислом академиси
Мумтоз шарқ филологияси факультети
Араб тили ва адабиёти ал-Азҳар
кафедраси ўқитувчиси
E-mail:hojiakbar8228@gmail.com

АРАБ ВА ИНГЛИЗ ТИЛЛАРИДА ЮКЛАМАЛАРНИНГ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЧАСТИЦ НА АРАБСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

SARVNITELNYY ANALIZ CHASTITs NA ARABSKOM I ENGLIYSKOM YAZYKAX

Аннотация: Мақолада араб ва инглиз тилида юкламаларни қиёсий таҳлил этиши, яъни уларнинг маъно хусусиятларини таққослаш ва таққосланаётган юкламалар семантикасини ёритиб бериш ҳамда ҳар икки тилда юкламалар маъносини ифодаловчи ҳолатларни ўрганиш лингвистик воситалар комплекс жиҳатлари очиб берилган.

Калит сўз ва иборалар: кучайтирув юкламалари, таъкид юкламалари, инкор юкламалари.

Аннотация: В статье раскрываются сложные аспекты языковых средств сопоставительного анализа частиц на арабском и английском языках, т.е. сопоставление их семантических признаков и выделение семантики сравниваемых частиц, а также изучение обстоятельств, характеризующих значение частиц в обоих языках, раскрываются аспекты комплекса языковых средств.

Ключевые слова: усилительные частицы, частицы подтверждения, частицы отрицания.

Annotation: The article reveals the complex aspects of language tools for comparative analysis of particles in Arabic and English, i.e. comparison of their semantic features and selection of the semantics of the compared particles, as well as the study of the circumstances characterizing the meaning of the particles in both languages, aspects of the complex of language means are revealed.

Keywords: amplifying particles, affirmation particles, negation particles.

Кириш

Хорижий тилни ўрганиш ва ўргатишнинг кўп йиллик тажрибаси шуни кўрсатадики, бу жараёнда ўрганилаётган тилнинг ўзигагина хос бўлган типологик хусусиятларини назарда тутиш, унда бўлиб ўтаётган тадрижий ривожланиш ва бу ривожланиш жараёнида рўй бераётган структуравий ва семантик ўзгаришларни ҳисобга олиш ва уларга таяниб иш кўриш хайрли бўлиши шубҳасиздир. Ҳар бир тилнинг ўзига хос хусусиятлари унинг морфология қисмида ҳам, синтаксис қисмида ҳам яққол кўзга ташланиб туради. Тил ўрганишни бошлашдан аввал талаба ўз она тилини қай даражада билишини бир тасаввур қилиб олиши мақсадга мувофиқдир. Тил ўрганиш учун зарур бўлган билимлар мажмуасида тилдаги сўз туркумлари тизими ҳақидаги, шунингдек, бу сўзлар тизимининг бир бири билан қай тарзда синтактик алоқага киришуви ва қай маънони ифодалашини англаш муҳим аҳамият касб этади.

Асосий қисм

Бутун дунё тилларида сўз туркумларининг ўрни бекиёсдир. Барча тилларда сўзлар туркумларга ажратиб ўрганилади. Ж.Бўронов, М.Бўронова, М.Тошбоевалар томонидан ёзилган "Инглиз тили грамматикаси"да сўз туркумлари 14 да деб кўрсатилади:

- 1.От (Noun)
- 2.Сифат (The Adjective)
- 3.Олмош (The Pronoun)
- 4.Сон (The Numeral)
5. Феъл (the Verb)
- 6.Равиш (The Adverb)
- 7.Ҳолат категорияси (The category of State)
- 8.Модал сўзлар (The Modal words).
9. Предлог (The Preposition)
10. Юклама (The Particle)
- 11.Боғловчи (The Conjunction)
12. Ундов сўзлар (The Interjection)
- 13.Артикл (The Article)
14. Жавоб сўзлар (The Response Words) [19-

56]

В.Л.Каушанскаянинг "А Grammar of English language" асарида сўз туркумлари куйидагиларга ажратилади: [21-40]

- 1.От
- 2.Сифат

- 3.Олмош
- 4.Сон
5. Феъл
- 6.Равиш
- 7.Ҳолат категорияси
- 8.Модал сўзлар
9. Ундов сўзлар
- Ёрдамчи сўз туркумлари:
10. Предлог
- 11.Боғловчи
12. Юклама
13. Артикл

Юкламаларга *only, solely, exclusively, even (even oldpeople came), just (just turn the handle)* каби сўзлар киради. [22-77]

(1) Маъно. Юкламаларнинг маъносини аниқлаш жуда қийин. Улар тахминан эгалик белгиларга эга.

(2) Форма. Юкламалар ўзгармайди.

(3) Функция.

а) Юкламалар амалда ҳар бир сўз туркуми билан бирикадилар. *only three, for advanced students only.*

б) Юкламалар гапда бўлак бўлиб келмайди. Улар гапда сўз ёки бирикманинг ташкил қиладиган қисми бўлиб келадилар.

Инглиз тилида артикл, юклама, предлог ва боғловчилар ёрдамчи сўз туркумларига киради. Мустақил элементлар турли маънолари билан характерланади. Мустақил элементлар гапда ҳеч қандай синтактик функцияни бажармайди. [11-54] *He certainly knows all about it.* У албатта буни билади.

Шу муносабат билан сўз туркумлари икки қисмга бўлинади:

1. Мустақил сўз туркумлари

2. Ёрдамчи сўз туркумлари.

Мустақил сўз туркумларига кирувчи сўзлар лексик нуқтаи назардан мустақил маънони ифодалаб, бошқа сўзлар ёрдамсиз ҳам предметларни атаб, микдорини, белгисини қай даражада бажарилишини сўзловчининг ўз нутқи мазмунига бўлган алоқасини кўрсатади. Мустақил сўз туркумлари грамматик томондан маълум грамматик категориялар билан боғлиқ бўлган парадикматик формаларига эга бўлиб, гапда маълум бир вазифани бажариб келиши мумкин.

Ёрдамчи сўз туркумларига гапда мустақил махсус маъно англатмай, мустақил сўзларни бир-бири билан грамматик алоқага киритиб, улар ўртасидаги семантик, синтактик

муносабатни кўрсатувчи гап бўлаги вазифасида қўлланилмайдиган сўз туркумларига киради. Ёрдамчи сўз туркумларига гап таркибида урғу тушмайди.Инглиз тилида ёрдамчи созларга асосан предлоглар ва боғловчилар, ўзбек тилида эса кўмакчи ва боғловчилар киради.

Тилдаги барча сўзлар умумий ва хусусий грамматик белгилари асосида синфларга бирлаштирилади ва ҳар бир синф анъанавий тарзда сўз туркумлари деб аталади.

Сўз туркумлари тилнинг грамматик системасида энг универсал ҳодисалардан бири бўлиб, улар барча тилларга хос, бироқ ҳар бир тил қурилишида сўз туркумларининг классификацияси алоҳида қарашни талаб этади. Чунки бир тилдаги семантик маъно бошқа тилда ҳам мавжуд бўлгани ҳолда унинг грамматик белгиси иккинчи тилда бўлмаслиги мумкин. Ҳар бир сўз туркумининг ўзига хос грамматик ва семантик белгилари бор ва шу сабабли улар бир-бирларидан фарқланадилар.

Сўз туркумлари нутқнинг алоҳида қисмлари, гап бўлаклари ва сўзларнинг ҳар хил типлари эмас. Шу жиҳатдан рус тилидаги “нутқ бўлаклари” (“части речи”) ёки инглиз тилидаги (*parts of speech*) ва ўзбек тилидаги “сўз туркумлари” тушунчаси ва терминлари анча чегараланган ва ифодалаган маъно доираси жиҳатидан ҳар хил тушунилиши мумкин. Сўз туркумларининг классификациясига ҳар хил қараш мавжуд. Сўзлар грамматик (морфологик ва синтактик) ва лексик – семантик белгиларига кўра алоҳида гуруҳларга бўлинади. Сўзларнинг ана шу белгиларини умумлаштириб, ҳар бир гуруҳдаги сўзларга лексик – грамматик категориялар сифатида қаралади [10-84].

Маълум сўз, конструкция ёки бутун гапга тегишли бўлиб, унинг маъносини кучайтириб, сусайтириб, айириб, чегаралаб ёки сўрок маъносини билдириб келувчи (алоҳида сўзларга боғлиқ ҳолда сўзнинг қўшимча маъно-ларини билдирувчи) ёрдамчи сўзлар юкламалар дейилади.

Юклама деярли ҳамма сўз туркумлари билан бирикиши мумкин, бироқ ўзи мустақил гап бўлаги вазифасида келмайди. Юкламалар бошқа ёрдамчи сўзлар каби гапда мустақил вазифага эга эмас. Маъносига кўра юкламалар қуйидаги гуруҳларга ажратилади:[10-110]

чегаралов юкламалари (*limiting particles: only, just, alone, but, merely, barely, etc.*);

кучайтирув юкламалари (intensifying particles: simply, still, yet, all, quite, even, etc.);
таъкид юкламалари (connecting particles: too, also);
инкор юкламалари (negative particles: not, never).

Юкламаларнинг маъноларига кўра турлари. Юкламалар маъноларига кўра қуйидаги турларга бўлинади: [22-105]

а) кучайтирув маъносини англатувчи (**all, but, even, just, only, quite, simply, still, too, very** каби) юкламалар (Emphatic or Intensifying Particles.):

Very close around the stockade – **too** close for defence, they said – the wood **still** flourished high and dense (*R. Stevenson*). Our chimney was a square hole in the roof: it was **but** a little part of the smoke that found, its way out (*Ibid*).

б) айирув ёки чегараловни англатувчи (**only, alone, solely, merely, barely, almost, nearly, scarcely, hardly** каби) юкламалар (Лимитинг Партислес):

... for from these dozen words I understood that the lives of all the honest men aboard depended upon me **alone** (*R. L. Stevenson*).

By the sound they must have been talking earnestly, and **almost** fiercely (*Ibid*). The report had **scarcely** died away and it was repeated and repeated from without in a scattering valley, ... (*Ibid*)

в) бириктирувчи ёки умумлаштирувчи (**too, also** каби) юкламалар (Connecting particles):

David was a man, **too**, by all accounts said silver (*R. L. Stevenson*).

г) инкорни билдирувчи (**no, not, never** каби) юкламалар (Negative Particles):

«**No, no, no**, and an end of it!» he cried once (*R. L. Stevenson*). **No**, said the doctor, musingly, «I've **no** right to say more: its **not** my secret, you see silver, or, I give you my word (*Ibid*).

Кўриниб турибдики, инглизшуносларнинг классификацияси араб тилшунослигида тан олинган тамойилларга мос келмайди.

Юқоридаги маълумотлардан кўриниб турибдики, араб ва инглиз тилларида юкламалар адади ва қўлланилиш қўлаи кенгдир. Мана шу юкламаларнинг ҳар иккала тил нуқтаи назаридан ўрганиб чиққан ҳолда, уларни ўзаро таққослаш-қиёслаш орқали мавзуимизга янада ойдинлик киритмоқчимиз.

Инглиз тилида маъносига кўра юкламалар тўртта гуруҳга ажратилади: Булар: [21-73]

Чегаралов юкламалари – Limiting particles
Кучайтирув юкламалари – Intensifying particles

(Таъкид боғловчи) юкламалари – Connecting particles

Инкор юкламалари – Negative particles

Араб тилида эса бундай юкламалар сони инглиз тилидаги юкламалар сонига нисбатан кўпроқдир. [23-22]

Сўроқ юкламалари – حروف الإستفهام

Нидо юкламалари – حروف النداء

Истисно юкламалари – حروف الإستثناء

Қасам юкламалари – حروف القسم

Инкор юкламалари – حروف النفية

Энди мазкур юкламаларнинг араб ва инглиз тилидаги қиёсий таҳлилини кўриб чиқамиз. Инглиз тилида not, no, never юкламалари гапдаги иккита бўлак орасидаги гапларни қиёслаш орқали инкор маънони англатади [13-77]:

I have never been to London. Мен ҳеч қачон Лондонда бўлмаганман.

I have no objection to that. Менда бу хусусида эътирозим йўқ

Араб тилида эса لا، لم، لن инкор маънода ишлатилиб، ما юкламаси ўтган замондаги феъл билан ишлатилади. لا юкламаси ҳозирги-келаси замондаги феъл олдида қўйилади. لم юкламаси мутлоқ инкор маъносини англатади. لن юкламаси истак майлидаги феъл билан ишлатилиб келасида мутлоқо амалга ошмайдиган иш ҳаракатни билдиради: [2-35]

Мен хат ёзмадим – ما كتبْتُ الرسالة

Мен хатни ҳеч ёзмадим (умуман) – لم أكتب رسالة

Мен ҳеч қачон сен билан бормайман – لن أذهب معك

Араб тилида мазкур юкламалардан кейин келаётган феълларнинг майли ўзгаради. Лекин инглиз тилидаги бундай юкламалар феъл майлини ўзгартириш хусусиятига эга эмас.

Инглиз тилидаги чегараловчи юкламаларини Лимитинг партислес таҳлил қилади бўлсак, бу юкламаларни араб тилидаги фаркли ва ўхшаш жиҳатларининг гувоҳи бўлдиқ. Only юкламасидан кейин от, олмош, ҳаракат номи, феъл равиш келади: [21-79]

Only his article is to be published in the newspaper – фақат унинг мақоласигина газетада чоп этилади.

He has just left – У ҳозиргина кетти.

Just hozirgina, yaqinda maъnosida qўllanilib tugalangan zamon feъli va davomli zamon feъlida qўllaniladi. Arab tili nuqta nazariidan bu kabi xolatlarda فقط، نفس sўzlari taъkid maъnosini bериш учун ishlatiladi:

He has just been asked to take part in that work – uni hozirgina bu ishda ishтирок этишга taklif этишди.

Alone hech kim yakka maъnosida ishlatilib, bu yoklamadan keyin sifat keladi:

You can't blame anyone else, you alone made the decision

Sen hech kimni айблаш олмайсан, сен ўзинг qaror қабул қилдинг.

Arab tilida esa bu xolat لا أحد فى الغرفة – xonada hech kim йўқ.

But yoklamasi ikkita gapni boғlab qўshma gap hosil qiladi, arab tilidagi ولكن yoklamasiga ўxshash бўлиб унинг қўлланилиши қуйидагичадир:

We agree to the terms of payment but object to the time of delivery

Biz tўlov shartlariga rozimiz, lekin tўlov muddatiga nisbatan эътирозимиз бор.

كُنَّا ذَهَبْنَا إِلَى حَدِيقَةِ الْحَيَوَانَاتِ وَلَكِنْ مَحْمُودًا لَمْ يَذْهَبْ

Biz hammamiz hayvonot bogiga bordik, lekin Maхmurid bormadi.

Barely yoklamasi zўrfa, bazўr maъnosidan ishlatilib davomli zamon feъlida qўllaniladi. Bundan keyin feъl harakat nomi, raviш, hol keladi bu yoklama inkor maъnioni anglatadi:

He could barely read and write

U zўrfa ўқийди ва ёзди

She barely acknowledged his presence

U uning borligini deyarli tan olmasdi

Arab tilida esa kаd feъlining inkor yoklamasi bilan kelgan maъnosini anglatadi, yaъni, “zўrfa”, “deyarli”:[2-58]

لا أكاد أعرفه – мен уни deyarli tanimayman

لا نكاد نفهم هذا – буни биз zўrfa тушунамиз

Kuchaytiruv yoklamalari – Intensifying particles

Simply yoklamasi oddiy, shunchaki maъnosida qўllaniladi:[21-1022]

You can enjoy all the water sports, or simply lie on the beach

Sen suv sportini barча turlaridan baхramand бўлишинг ёки shunchaki plyazhda этишинг mumkin.

Still yoklamasi хали, хануз maъnosida ishlatiladi. Bu yoklamadan keyin davomli zamon feъli ishlatiladi.

I wrote to them last week and I am still waiting for a reply

Men ularga ўтган haftada ёзиб yoborganman, lekin хали ҳам javob kutmoқdaman.

Do you still live at the same address?

Siz хали ҳам ўша adres бўйича yшayapsizmi?

Yet yoklamasi хали, хануз, chunki, sababli maъnosida ishlatiladi.

I have not read the letter yet

Men хали hatni ўқимадим

Have you read the newspaper

Siz gazetani ўқиб бўлдингизми?

All yoklamasi barчаси, hammasi maъnosini anglatib arab tilidagi كَل sўziga mos holda qўllaniladi:[2-75]

كَل الطلاب – barча talabalар

كَل sўzi bilan kelgan mudof ilayhi noanik xolatda birlikda бўлса har bir maъnosida ishlatiladi:

كَل طالب – har bir talaba

He spends all his free time in the library

U barча бўш vaқтининг (hammasini) bibliotekada ўtkazadi:

All financial documents must be signed by the chief accountant

Barча moлиявий хужжатлар бош hisobchi tomonidan imzolangan бўлиши керак.

Quite yoklamasi tўlaқonli, mutloқо maъnosida ishlatiladi. Arab tilida esa bu yoklamaning maъnosini ifodalash uchun لَمْ yoklamasi feъl bilan qўllaniladi.

You are quite wrong about this situation

Sen bu vaziyat borasida mutloқо noхaqсан

Even yoklamasi hattoки maъnosida ishlatiladi.

Even my brother enjoyed the film, although he doesn't like comedies

Hattoки mening akam filmдан baхramand бўлди, unga komediyalar ёқmasа ҳам.

Arab tilida esa bu yoklama maъnosini tўsiqsiz ergash gapli qўshma gap xolatida bериш mumkin.

Taъkid yoklamalari Connecting particles

Also shuningdek, shu bilan birga maъnolarida ishlatiladi. Ingliz tilida alсо yoklamasi arab tilidagi كَلْ sўziga mos keladi va u jumlaning boшиda keladi.

She also speaks a French

U shuningdek frantsuz tilida gaplashadi

كذلك هي تتكلم بالفرنسية
тилида гаплашади

Тоо юкламаси шунингдек маъносини
англатади.

She was too ashamed to admit her mistake
У ўз хатосини тан олишдан жуда уялар эди.
Араб тилида أيضا “ҳам” сўзига мос бўлиб, у
жумланинг охирида тушум келишигида келади.
Can I come too? – мен ҳам борсам бўладими?
I went to New York last year and also I spent
some time in Washington

Мен ўтган йили Нью-Йоркка бордим шу
билан бирга баъзи вақтимни Вашингтонда
ўтказдим.

Хулоса

Юқоридаги мисоллардан кўриниб
турибдики инглиз тилидаги юкламалар баъзи
ҳолларда араб тилидаги юкламаларнинг
маъноларини бермайди. Ёки аксинча араб
тилидаги баъзи юкламаларнинг маъноларига
мутлақо мос эмас.

Араб тилидаги юкламалар ўзидан кейин
келаётган феъл майлини ўзгартира олади.
Яъни юкламадан кейин келаётган феъл
майлини ўзгартириш хусусиятига эга. Яна
шундай юкламалар борки улар бевосита
эгага таъсир қилиш хусусиятига эга. Инглиз
тилида эса бу ҳолат кузатилмайди. Араб ва
инглиз тилларида юкламалар сони кўп бўлиб,
улар ўзига хос қўлланилиш хусусиятларга
эга. Араб тилидаги юкламалар нафақат сўз
(эга)га балки феълга ҳам ўз таъсир кучини
ўтказиш хусусиятига эга. Инглиз тилидаги
юкламалар эса сўзга ҳам феълга ҳам ўз таъсир
кучи ўтказо олмайди. Арабшунослар олимлар
юкламаларни الحرف туркумига киритишса,
инглиз тили мутахассислари эса юкламаларни
ёрдамчи сўзлар таркибига киритишган. Умуман
олганда, бу бирликлар ҳам ёрдамчи сўзлар
майдонининг чекка кутбида турувчи бирликлар
характеридадир.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Абдужабборов А. Араб тили. –Т.: Тошкент
ислом университети. 2015.
2. Иброҳимов Н., Юсупов М. Араб тили
грамматикаси. 1 –жилд. Ўзбекистон Миллий
Энциклопедияси давлат нашриёти. –Т. 1997.
3. Иброҳимов Н., Юсупов М. Араб тили
грамматикаси. 2– жилд. Ғафур Ғулом номидаги
нашриётматбаа ижодий уйи. –Т. 2004.

4. Йўлдошев И., Шарипова Ў. Тилшунослик
асослари. –Т.: Иқтисод-Молия. 2007.
5. Ҳикматов А. «Аддурусуннаҳвия» қиёсий
таржима матни. –Т.: Мовароуннаҳр нашриёти.
2006.
6. Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в
сравнительно– историческом освещении – М.:
Вост.лит., 1963.
7. Звегинцев В.А. История арабского языкознания.
(краткий очерк) –М.: Издательство МГУ. 1958.
8. История лингвистических учений.
Средневековый Восток.–Л.: Наука. 1981.
9. Общее языкознание. Внутренняя структура
языка. –М.: 1972.
10. Ирискулов М.Т., Кулдашев А. Теоретическая
грамматика английского языка. Т., 2008.
11. Bach, E. & Harms, R.J. (Eds.) Universals in
linguistic theory. – New York: Holt, Rinehart and
Winston. 1996.
12. Bloomfield, L. Language. – New York: Holt, and
London: Allen and Unwin. 2000.
13. Whorf, B.L. (Ed. Carroll, J.B.) Language, thought
and reality: selected writings of Benjamin Lee
Whorf. – Cambridge, Mass.: M. I. T. Press. 2002.
14. Бархударов Л.С., Штеллинг Д.А. Грамматика
английского языка. – М., 1973.
15. Бархударов Л.С. Структура простого
предложения английского языка. – М., 1966.
16. Бўронов Ж.Б., М.Бўронова, М.Тошбоев. Инглиз
тили Грамматикаси. – Т., 1978.
17. Жигадло В.Х., Иванова И.Л. Современный
английский язык. – М., 1956.
18. Gordon E.M., Krylova I.P. A Grammar of present
– day English. – М., 1974.
19. Ganshina M.A. va Voselevskaya. English Grammar.
Higher School Publish House. – М., 1964.
20. Каушанская Б.Л., Ковнер Л.П. Грамматика
английского языка. – Л., 1973
21. Качалова К.Н., Э.Е.Израилович. Практическая
грамматика английского языка. – М., 1996.
22. Қиёмов Р., Қиёмова Г. Ҳозирги замон инглиз
тилидаги “афтер” предлоғли бирикмаларнинг
лексик ва синтактик – семантик таҳлили. –
Тошкент, 2007.

АРАБ ТИЛИДАГИ МАНБАЛАР:

1. الشيخ مصطفى الغلايني. جامع الدروس العربية. دار
الغد الجديد. القاهرة-2007. الصفحة-590
2. حقني ناصف، محمد دياب، مصطفى طوموم،
محمد صالح. الدروس النحوية. دار العقيدة. مصر،
الإسكندرية-2007. الصفحة-381
3. القرآن الكريم. مجمع الملك فهد لطباعة المصحف
الشريف. المملكة العربية السعودية-1403هـ.
الصفحة-620.
4. محمود الزمخشري. الاموزج في النحو. مصر. 1323
هـ/1987م. ص. 408